

Tamara Bjažić Klarin

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski muzej arhitekture

Internacionalni stil – izložbe međuratnog Zagreba (1928.–1941.)

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 6. 9. 2006. – Prihvaćen 20. 3. 2007.

UDK 72:06.064(497.5 Zagreb)“1928/1941”
711.4:06.064(497.5 Zagreb)“1928/1941”

Sažetak

Za recepciju internacionalnog stila u prijelomnom razdoblju potkraj dvadesetih i početkom tridesetih godina 20. stoljeća izložbe arhitektonskih i urbanističkih radova imale su presudnu važnost. Kako su realizacije nove generacije zagrebačkih arhitekata bile rijetke, upravo je izlaganjem njihovih natječajnih radova omogućeno javno predstavljanje načela suvremenoga građenja. Ne manje važne bile su i izložbe inozemne arhitekture, primjerice, čehoslovačke, koja je bila upriličena pola godine prije dovršenja rekonstrukcije pročelja kuće Stern Petera Behrensa, prve zagrebačke realizacije internacionalnoga stila. Iako je u radovima pojedinih autora koji su se bavili arhitekturom tog razdoblja

bilo riječi o izložbama, one dosad nisu bile predmet sustavna prikaza, napose iz aspekta recepcije. Stoga se u ovom članku donosi kronološki prikaz, analiza i valorizacija izložaba koje su inaugurirale internacionalni stil, ali i svih ostalih izložaba arhitektonskih i urbanističkih radova održanih u razdoblju od 1928. do 1941. godine. Izložbe su kategorizirane kao samostalne, kolektivne i izložbe natječajnih radova. Za svaku od navedenih izložaba izneseni su poznati sudionici i osnovni podaci o mjestu i vremenu održavanja. Pri izradi članka korišteni su katalogi izložaba, međuratne dnevne novine i časopisi te građa Arhiva za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Ključne riječi: *arhitektura, urbanizam, 20. stoljeće, Zagreb, internacionalni stil, izložbe natječajnih projekata*

Uvod

Afirmacija internacionalnog stila u Zagrebu započela je tek krajem dvadesetih godina 20. stoljeća, u doba kada je on u većem dijelu Europe već bilo opće prihvaćen. Inicijalno kašnjenje ubrzo je kompenzirano naporima nove generacije arhitekata – zagrebačkih, praških, berlinskih i pariških đaka, ali i etabliranih starijih kolega, dovoljno fleksibilnih da usvoje arhitekturu oslobođenu balasta prošlosti i prilagođenu potrebama i tehnološkim mogućnostima sadašnjosti. Javnost, međutim, nije bila spremna bez pogovora prihvatiti novu »modu«. U oskudici realizacija, suvremenu su arhitekturu i urbanizam promovirali natječaji raspisani 1929. i 1930. godine i prateće izložbe, a popularizaciji su doprinijele i izložbe međunarodne arhitekture, zorno predočavajući skeptičnoj javnosti opću rasprostranjenost suvremenih tendencija. Od 1928. do 1941. u Zagrebu je održano trideset i pet izložaba arhitektonskih i urbanističkih radova.¹ Istodobno, zagrebački su arhitekti izlagali i u inozemstvu – Londonu, Parizu i Berlinu.²

Opći pregled i kategorizacija

Uobičajena kategorizacija umjetničkih izložaba na samostalno i kolektivno može se primijeniti i na izložbe arhitek-

tonskih i urbanističkih radova, s time da se uvede zasebna kategorija izložaba natječajnih radova karakterističnih za područje arhitekture i urbanizma. Upravo su te izložbe bile najučestalije, ali i najzanimljivije javnosti, budući da su prezentirale potencijalna rješenja aktualnih javnih gradnji namijenjenih zdravstvenim, obrazovnim, socijalnim, kulturnim i športskim ustanovama poput Zakladne i kliničke bolnice, Poljoprivredno-šumarskog fakulteta, zgrade Radničkih ustanova, Umjetničkog paviljona itd.³

Karakter izložaba bio je determiniran kategorijom natječaja stupnjevanih ovisno o vrsti, opsegu, složenosti ili specifičnosti projektnog zadatka na općejugoslavenske, sveslavenske, svjetske i mjesne⁴ ili ograničene, tj. pozivne, većinom zatvorene za javnost.⁵ Jugoslavenski natječaji i izložbe bili su standard,⁶ dok su međunarodni zbog deficita stručno usko profiliranih zadataka bili relativno rijetki⁷ (Prilozi 1 i 2). Isto se odnosi i na mjesne, kod kojih je raspisivač uvjetujući sudjelovanje mjestom boravka želio osigurati dobro poznavanje lokacije i lokalnih prilika⁸ (Prilog 3). Bez obzira na kategoriju natječaja obvezne izložbe pristiglih radova bile su višestruko korisne, poglavito arhitektima, kojima su jamčile publicitet i pružale uvid u aktualno stanje domaće ali i međunarodne arhitektonske produkcije.⁹

Iako to možda i nije potrebno posebno isticati sve održane izložbe, uključujući i izložbe natječajnih radova čiji karakter nije poznat, predstavljale su arhitektonske i urbanističke projekte namijenjene Zagrebu,¹⁰ osim izložbi za zgradu Okružnog ureda za osiguranje radnika (OUZOR) u Osijeku i tipske banovinske pučke škole¹¹ (Prilog 4).

U usporedbi s izložbama natječajnih radova koji su rješavali isti projektni zadatak, kolektivne su izložbe obuhvaćale širok raspon raznorodnih projekata i realizacija domaćih i inozemnih arhitekata i graditelja – čehoslovačkih, mađarskih, njemačkih i francuskih.¹² Konceptija izlaganja temeljila se na nacionalnim retrospektivnim prikazima, prezentaciji pojedinih aktualnih tendencija te strukovnih i umjetničkih udruženja što je za posljedicu nužno imalo izostanak jedinstvenog ideološkog programa¹³ (Prilozi 5 i 6). Ideološki jedinstvene bile su četiri izložbe Udruženja umjetnika »Zemlja«, čiji su slikari, kipari i arhitekti istupili s proglasom – obznanom socijalno osviještene umjetnosti i arhitekture¹⁴ (Prilog 7). Udruženi s likovnim umjetnicima arhitekti su izlagali i na *Izložbi njemačke suvremene likovne umjetnosti i arhitekture, Izložbi žena umjetnica zemalja Male Antante i Pola vijeka hrvatske umjetnosti*.¹⁵

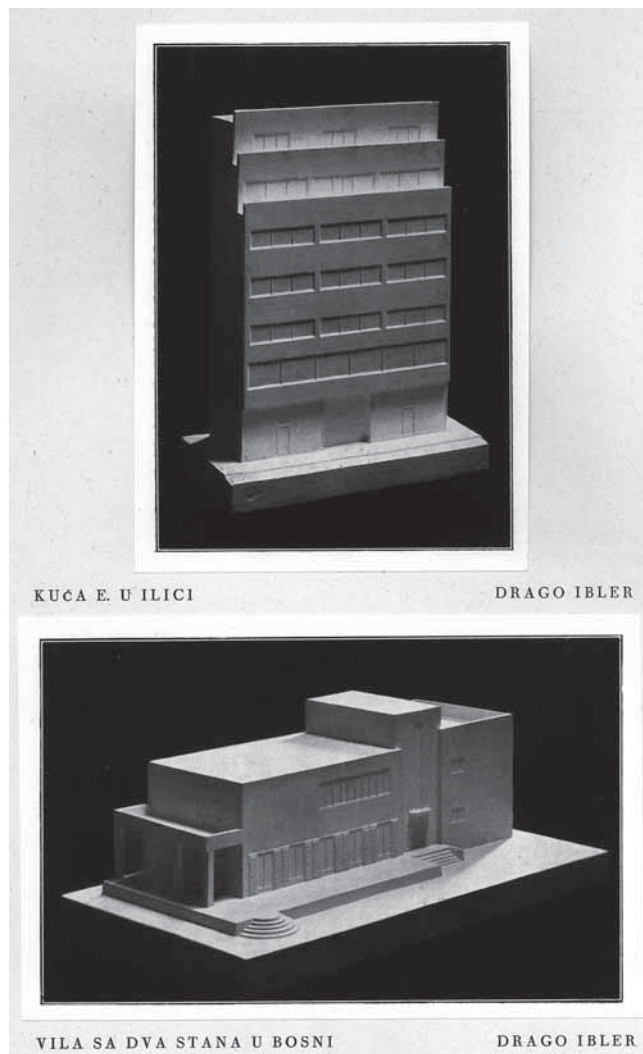
Osim kolektivnih izložaba isključivo arhitektonskih i urbanističkih projekata zagrebački su arhitekti rijetko organizirali i samostalne izložbe, bilo da je riječ o samostalnim arhitektima ili udruženima u projektantske zajednice čiji rad također rezultira jednim zajedničkim projektom ili realizacijom. U razmatranom razdoblju održano je stoga svega pet izložaba koje su pružile uvid u dotadašnje projekte i realizacije izlagača ili su pak predstavile samo po jedan projekt namijenjen potencijalnom rješavanju godinama aktualnih urbanističko-arhitektonskih problema Zagreba¹⁶ (Prilog 8).

Mjesta održavanja izložaba varirala su ovisno o njihovoj važnosti, a izbor je bio dodatno ograničen deficitom izložbenih prostora međuratnog Zagreba. Umjetnički paviljon, najrespektabilniji izložbeni prostor, bio je gotovo ekskluzivno rezerviran za izlaganja likovnih umjetnika, uključujući izložbe »Zemlje« te velike izložbe umjetnosti i arhitekture.¹⁷ U paviljonu su, međutim, održane i sve izložbe strukovnih udruženja zahvaljujući svome društvenom, kulturnom, ali i političkom značenju.¹⁸

Većinu izložaba natječajnih radova i samostalnih izložaba ugostili su Salon Ulrich, Tehnički fakultet i stari Zagrebački zbor u Martićevoj ulici, gdje su zbog iznimno velikog broja radova i opsežnih nacрта upriličene sve tri izložbe međunarodnih natječaja i, dakako, natječajnih projekata za izgradnju novoga Zbora na Savskoj cesti.¹⁹ I drugi su raspisivači organizirali izložbe u vlastitim prostorijama, a alternativni izložbeni prostori bile su i prostorije osnovnih škola, Muzej za umjetnost i obrt i čekaonica Prvog razreda Glavnoga kolodvora.²⁰

Kronologija izložaba

Ciklus izložaba novoga građenja započeo je 1928. godine reprezentativnom *Izložbom čehoslovačke arhitekture*, pola

1. Projekti D. Iblera izloženi na Prvoj izložbi »Zemlje«, 1929. (NN, Ibler Drago. Kuća E. u Ilici. – Vila sa dva stana u Bosni, u: Hrvatska revija, 9 (1930.), 468)

Designs by D. Ibler presented at the First Exhibition of »Zemlja« in 1929 (Anon., Ibler Drago. Kuća E. u Ilici. – Vila sa dva stana u Bosni [The E house in Ilica – a two-apartment villa in Bosnia], in: Hrvatska revija 9 (1930), 468)

godine prije dovršenja rekonstrukcije pročelja poslovno-stambene kuće Stern Petera Behrensa na Trgu bana Josipa Jelačića, prve demonstracije internacionalnog stila u Zagrebu.²¹ Izložba je bila prvo javno sučeljavanje Zagrepčana s dosezima suvremene arhitekture, kojim je zagrebačka sekcija UJIA na simboličan način obilježila pedeset godina djelovanja.²² Nakana je bila prikazati genezu čehoslovačke arhitekture 20. stoljeća, uključujući sve stilske faze – od početaka moderne, preko kubizma i nacionalnoga stila do funkcionalizma. Nacrtima i fotografijama predstavljeno je 286 isključivo izvedenih građevina i onih u gradnji, među kojima su bila i antologijska djela internacionalnoga stila, trgovačke kuće »Olympic« Jaromira Krejčara i »Lindt« Ludvika Kysela.²³

Strukovno udruženje promoviralo je arhitekturu bratske slavenske zemlje kao ogledan primjer uspješnoga razvoja

3. Međunarodna »Graditeljska izložba«, 1930. (MGZ, 14.323 fot.)
The international »Architectural Exhibition« of 1930 (MGZ, 14.323 fot.)

torova ugleda. Autori nagrađenih projekata i članovi žirija nisu prešutjeli kritike, nego su se izravno obratili javnosti i obrazložili svoja stajališta.³¹

No, proces se više nije moglo zaustaviti. Afirmacija internacionalnoga stila nastavila se iste godine natjecajima za stambeni blok JAZU i gradske ulične paviljone te međunarodnom *Graditeljskom izložbom*.³² Nazori »staro« i »novo« ostali su, međutim, još neko vrijeme podvojeni, što je pokazala i izložba jugoslavenskih, čehoslovačkih i mađarskih graditelja.³³

To, međutim, nije omelo mlade zagrebačke graditelje da javni nastup iskoriste za propagiranje nove arhitekture.³⁴ Katalogom su se publici obratili Stjepan Planić i Aleksander Freudenreich jasno i sažeto iznesenim postavkama: »Dok se jedni služe iskustvom i znanjem prošlih građevnih epoha i tu nalaze glavni oslon i uzor, dotle drugi prožeti duhom i pulsom vremena nastoje formulirati potrebe društva sa sredstvima napredne tehnike u duhu socialnog i ekonomskog programa.«³⁵ Nove težnje predložili su projekti Ferdinanda Florschütza, Aleksandera Freudenreicha i Pavla Deutscha, Lavoslava Horvata, Mladena Kauzlarića, Stjepana Planića i Antuna Ulricha, koji funkcijom, konstrukcijom i vanjštinom »udovoljavaju potrebama redovnog života« i »odražuju duh vremena«³⁶ (sl. 3).

Novostečene pozicije utvrđene su tijekom 1931. godine sve brojnijim realizacijama, ali i čestim izložbama održavanima gotovo svakoga mjeseca. Nakon izlaganja Lavoslava Horvata, Drage Iblera, Zlatka Neumanna, Stjepana Planića, Vladimi-

ra Šterka i Marka Vidakovića na prvoj izložbi suvremene jugoslavenske arhitekture u Beogradu te Iblera na pariškoj izložbi »Zemlje« uslijedile su tri izložbe međunarodnih natjecaja, na kojima su zagrebački arhitekti nadmoćno dokazali svoju kvalitetu u znatno širem, europskom kontekstu³⁷ (sl. 4). O visokim plasmanima Mladena Kauzlarića i Stjepana Gomboša, Ernesta Weissmanna, Georga Kiverova, Zoje i Selimira Dumengjića te Zdenka Stričića opsežno se pisalo u novinama, a suvremena je arhitektura na određeni način postala javno dobro, stvar nacionalnog ponosa.³⁸ Nadolazećih godina javnost je redovito obavještavana i o brojnim uspjesima zagrebačkih arhitekata na beogradskim natjecajima.³⁹

Vrijednost domaćih arhitekata potvrdila je i reprezentativna *Izložba suvremene njemačke umjetnosti i arhitekture*.⁴⁰ Nepovjerljivi Zagrepčani konačno su imali priliku samostalno ocijeniti realizacije njemačkih arhitekata koje su ne tako davno prozivali u tiskovinama, ali i u stručnim krugovima. Izložba je ponudila ono najbolje, okupila sam vrh: Petera Behrensa, Waltera Gropiusa, Ernsta Maya, Ericha Mendelsohna, Miesa van der Rohea, Hansa Poelziga, Brunu Tauta i druge.⁴¹ Među izloščima bile su ključne građevine internacionalnoga stila – Gropiusova tvornica Fagus u Alfeldu i Bauhaus u Dessauu, Miesov Njemački paviljon u Barceloni i vila Tugendhat u Brnu. Arhitektonski dio izložbe polučio je najveći uspjeh, a izložbu je posjetilo više od 4 000 osoba⁴² (sl. 5).

Kritika je promijenila mišljenje i o izlaganjima »Zemlje«. Hvalila je sudionike *Treće izložbe* koji »imaju ozbiljnog htjenja rješavati naše današnje socijalne probleme i u duhu vremena i sredstvima suvremene tehnike«, poštujući pritom

4. Izložba natječajnih radova za Zakladnu i kliničku bolnicu u Zagrebu. Nagrađeni projekt E. Weissmanna, 1931. (Arhiv Ernesta Weissmanna, kutija 7.1.)

The exhibition of competition designs for the Foundation and Clinical Hospital in Zagreb. The awarded design by E. Weissmann, 1931 (Ernest Weissmann Archive, box 7.1)

5. Paviljon Deutsche Werkbunda u Kölnu W. Gropiusa i A. Meyera i Upravni dom I. Z. Farbenindustrie H. Poelziga predstavljeni na »Izložbi njemačke suvremene likovne umjetnosti i arhitekture« (NN, Gropius Walter, Berlin – Pöltzig Hans, Berlin, u: *Hrvatska revija*, 8 (1931.), 435)

*Deutsche Werkbund Pavilion in Cologne by W. Gropius and A. Meyer and the Administration Centre of I. Z. Farbenindustrie by H. Poelzig as presented at the »Exhibition of German Contemporary Art and Architecture« (Anon., Gropius Walter, Berlin – Pöltzig Hans, Berlin, in: *Hrvatska revija* 8 (1931), 435)*

tri načela – funkciju, ekonomičnost i estetiku.⁴³ Na izložbi su uz Iblera prvi put izlagali i njegovi đaci Lavoslav Horvat, Mladen Kauzlarić i Stjepan Planić, te gosti Josip Pičman i Zdenko Strižić.⁴⁴ Kako bi publici osobno približili svoja shvaćanja i popularizirali suvremenu arhitekturu, Ibler i Planić upričili su i stručno vodstvo.⁴⁵

Kada se više nije dovodio u pitanje njezin integritet, suvremena se arhitektura suočila s novim problemima. Prvu i jedinu strukovnu izložbu diplomiranih inženjera arhitekture 1932. godine potaknula je sve prisutnija gospodarska kriza, koja nije zaobišla ni građevinsku djelatnost.⁴⁶ Konceptija organizatora izložbe, Kluba arhitekata Sekcije Zagreb UJIA, bila je jednostavna. Nakon upoznavanja sa svim područjima djelovanja arhitekata, od projektiranja do izvedbe, posjetitelji su imali priliku razgledati radove trideset članova Kluba i eventualno odabrati projektanta.⁴⁷ Uvjetujući izlaganje članstvom, a ne pripadnošću jedinstvenoj ideologiji, izložba je dala realan uvid u stanje hrvatske arhitekture.⁴⁸ Nadmoć internacionalnoga stila demonstrirali su projekti i realizacije Bele Auera, Franje Bahovca, Stjepana Gomboša, Marijana Haberlea, Slavka Löwyja, Milovana Kovačevića, Zlatka Neumannna, Egona Steinmanna, Zdenka Strižića, Zvonimira Vrkljana, Ivana Zemljaka i drugih.⁴⁹

Drugi sve aktualniji problem međuratne arhitekture, ili bolje rečeno sve veća frustracija arhitekata, bio je nerazmjer između programa i mogućnosti. Dominantni projektantski zadaci bile su najamne i obiteljske kuće. Većina javnih objekata, prije svega škola i zdravstvenih ustanova, projektirana je u sklopu tehničkih i građevinskih odjela Banovina i gradskih općina. Javni natječaji, poput onih za palaču Radničkih ustanova i Poljoprivredno-šumarski fakultet, bili su rijetki. Arhitektonsko bavljenje socijalnom problematikom i »pitanjima kolektiva«⁵⁰ ostalo je tako uglavnom na razini projekata, što su pokazale i *Četvrta* i *Peta izložba »Zemlje«*.⁵¹ Izložbe su obuhvatile sve segmente projektantskog djelovanja: zdravstvene, sportsko-rekreativne, ugostiteljske i turističke objekte, administrativne zgrade, kulturna zdanja i neizbježne najamne kuće i vile, kao i analitičko dokumentarno razmatranje stanovanja običnoga puka u gradu i na selu, predstavljeno tematskim cjelinama »Kuća i život« i »Selo«.⁵² (sl. 6) Kritika im je jedino predbacila izostanak prijedloga za stambeno zbrinjavanje radnika.⁵³

Josip Seissel i Josip Pičman okušali su se i u projektiranju Zakladnoga bloka, zahtjevnoga multifunkcionalnoga kompleksa. Projekt je bio sastavni dio poslovne ponude Dušana Plavšića i Građevnog društva Mayreder, Keil List et Comp. iz Graza Gradskom poglavarstvu i stoga javna stvar.⁵⁴ Izlaganje u Salonu Ulrich u proljeće 1932. nije, međutim, bilo promocija velike urbanotvorne ideje koja je pobudila velik interes građana, već njezin epitaf.⁵⁵ Naime, Gradsko je poglavarstvo još u siječnju odbilo ponudu austrijske tvrtke. Neopozivost odluke potvrdila je i prodaja prve parcele bloka tjedan dana uoči otvaranja izložbe.⁵⁶

Izložbe koje su uslijedile bile su samo daljnja potvrda nadmoći internacionalnoga stila. Prevladavale su izložbe natječajnih radova, njih jedanaest, na kojima su svi nagrađeni projekti bili djelo arhitekata nove generacije.⁵⁷ I samostalne

6. Izlaganje Radne grupe Zagreb »Kuća i život« na Četvrtoj izložbi »Zemlje«, 1932. (VLADIMIR ČEPULIĆ, Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze, Zagreb, 1940., 68–69)

6. *The designs of Zagreb Working Group »Kuća i život« [House and Living] at the Fourth Exhibition of »Zemlja« in 1932 (Vladimir Čepulić, Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze [Our efforts in fighting tuberculosis], Zagreb, 1940, 68–69)*

i kolektivne izložbe bile su sve malobrojnije. Za građevnu i izložbenu djelatnost najkritičnija je bila 1933. godina, kada je održana samo jedna izložba, i to užega natječajnog projekta za palaču Radničkih ustanova.⁵⁸ Arhitekti kao da su posustali čekajući novi uzlet izgradnje. Entuzijizam su na trenutak vratile dvije samostalne izložbe – izložba projekta za regulaciju Kaptola Milovana Kovačevića i Ede Šena te radova Jurja Neidhardta. Cilj Kovačevićeva i Šenova prijedloga za Kaptol bio je potaknuti još jednu u nizu javnih rasprava o preko dva desetljeća aktualnoj i nezaključenoj temi, u čemu su i uspjeli⁵⁹ (sl. 7).

Neidhardtova izložba imala je sasvim druge pobude – javnosti pokazati i protumačiti vlastitu viziju suvremene arhitekture i gradogradnje nakon dvogodišnjega intenzivnog sudjelovanja na natječajima i nijedne realizacije.⁶⁰ Uloženi naponi, gostovanje izložbe u Beogradu, Ljubljani i Sarajevu te osvrti Neidhardtovih kolega Milana Severa i Dušana Grab-

7. Plakat izložbe planova za regulaciju Kaptola E. Šena i M. Kovačevića, 1935. (HAZU, Hrvatski muzej arhitekture, Osobni arhivski fond M. Kovačevića)

Poster of the exhibition of designs for the master plan of Kaptol by E. Šen and M. Kovačević, 1935 (Croatian Academy of Arts and Sciences, Croatian Architecture Museum, personal archives of M. Kovačević)

rijana u dnevnim i stručnim tiskovinama, nisu se nažalost isplatili.⁶¹ Neidhardt je sredinom 1937. »indigniran otišao u Beograd«.⁶² Na kraju, kada je već bilo prekasno, postavilo se pitanje: Kako je moguće da arhitekt s višegodišnjim stažem u atelijerima Petera Behrensa i Le Corbusiera ostane nakon povratka u Zagreb bez ijedne izgrađene kuće?

Kolektivne izložbe nisu donijele ništa novo. U jesen 1934. gostovala je putujuća *Izložba francuske arhitekture*, ujedno i posljednje veliko inozemno izlaganje.⁶³ Ostvarenja članova Društva diplomiranih arhitekata trebala su pobuditi veće zanimanje europske javnosti za francusku arhitekturu, koja danas »nije u stranom svijetu onako poznata kao što je bila nekoć«.⁶⁴ Ograničavanjem sudjelovanja članstvom u Društvu eliminirani su arhitekti poput Le Corbusiera i Andréa Lurçata, ali je istodobno pružen uvid u heterogene tendencije suvremene francuske arhitekture.⁶⁵ Struka se intenzivno angažirala oko postava izložbe i popratila ju s nekoliko čla-

8. Arhitektonski odjel izložbe »Pola vijeka hrvatske umjetnosti« u Domu likovne umjetnosti 1938.–1939. g. (HAZU, Arhiv za likovne umjetnosti, F/62–2)

Architectural department of the exhibition on »Half a Century of Croatian Art« at the Artists' Centre, 1938–1939 (Croatian Academy of Arts and Sciences, Visual Arts Archive, F/62–2)

naka.⁶⁶ U cijelosti izložba je nedvojbeno bila važan kulturni događaj, ali ništa više od toga.

Isto se može reći i za *Izložbu žena umjetnica zemalja Male Antante* na kojoj su uz Zoju Dumengjić i Kseniju Grisogono izlagale i beogradske i čehoslovačke arhitektice.⁶⁷ Broj izloženih projekata bio je zanemariv, a značenje izložbe krije se u činjenici da je riječ o prvom i jedinom organiziranom izlaganju arhitektica u međuratnom razdoblju.⁶⁸ Odgovornost za ovako poražavajuće rezultate sigurno ne snose organizatori izložaba. Od 1923. do 1938. godine na zagrebačkoj Tehnici diplomiralo je dvanaest arhitektica.⁶⁹ O većini njih ne znamo ništa.

Veliki finale izložbene djelatnosti, popraćen medijskom pompom i skandalom, bila je izložba *Pola vijeka hrvatske umjetnosti*. Izložba je ujedno obilježila i dva značajna kulturna događaja, otvaranje Doma likovne umjetnosti na Trgu kralja Petra, današnjem Trgu žrtava fašizma, i šezdesetu obljetnicu Hrvatskog društva umjetnosti »Strossmayer«.⁷⁰ Sama izložba, kao što joj i naziv govori, imala je velike ambicije – predstaviti razvoj hrvatskog slikarstva, kiparstva i arhitekture u razdoblju od 1888. do 1938. godine (sl. 8).

U retrospektivi su, međutim, izostala brojna nezaobilazna imena hrvatske umjetnosti i arhitekture poput Bele Auera,

Franje Bahovca, Hinka Bauera i Marijana Haberlea, Zoje i Selimira Dumengjića, Stjepana Hribara, Drage Iblera, Bogdana Petrovića, Zdenka Stržiča, Zvonimira Vrkljana, Ernesta Weissmanna itd.⁷¹ Razlozi su bili višestruki – povjeravanje gradnje paviljona Ivanu Meštroviću bez javnoga natječaja, enormni troškovi izgradnje, prepuštanje uprave paviljona Društvu »Strossmayer« i nekritički pristup organizatora izložbi. Umjesto da se sistematski i cjelovito prikaže geneza hrvatske arhitekture, poimanje prostornosti, pojedina stil-ska razdoblja i njihovi glavni predstavnici, odabir radova prepušten je izlagačima. Arhitektonskoj dionici spočitavao se i izostanak nacrtu, odnosno predstavljanje arhitekture isključivo fotografijama.⁷² Usprkos svemu na izložbi je sudjelovalo oko 170 hrvatskih slikara, grafičara, kipara i arhitekata s ukupno 525 radova. Tijekom tri i pol mjeseca izložbu je vidjelo 32 000 posjetitelja.⁷³

Nakon *Pola vijeka hrvatske umjetnosti* održane su samo još dvije izložbe – arhitektonskog trija Korkea, Krekić i Kiverov i natječajnih projekata za tipske banovinske škole. Političke mijene koje su uslijedile osigurale su Hrvatskoj stanovitu autonomiju u donošenju pojedinih odluka, što je rezultiralo i građenjem niza javnih objekata – Tehničkog i Veterinarskog fakulteta, Škole za sestre pomoćnice i Željezničarske

bolnice. Za sve navedene projekte, izuzev bolnice, nisu raspisivani natječaji. Nakon dvogodišnjega intenzivnijeg angažmana zajedno s građevinskom djelatnošću stagnirali su i arhitekti. Arhitektura je još jednom završila na društvenoj margini. Stvarnost su postala pitanja zaštite od napada iz zraka i osnivanja malih vrtova za građanstvo, a ubrzo i pukog preživljavanja.⁷⁴

PRILOG 1 (izložbe radova općih jugoslavenskih natječaja)

Izložba natječajnih radova za parcelaciju i način izgradnje zemljišta Zakladne bolnice

Salon Ulrich, siječanj 1930., 25 natječajnih radova.
Poznati izlagači: D. Ibler, M. Kovačević, V. Muršec, J. Neidhardt, J. Pičman, S. Planić, Z. Stržić, D. Sunko i R. Jungmann, E. Weissmann.

Izložba natječajnih radova za Umjetnički paviljon

Muzej za umjetnost i obrt, veljača 1931., 11 natječajnih radova.

Poznati izlagači: A. Albini i J. Pičman, J. Denzler, L. Horvat, D. Ibler, M. Kauzlarić, M. Vidaković.

Izložba natječajnih radova za Sokolski dom

Salon Ulrich, kolovoz 1931., 13 natječajnih radova.

Poznati izlagači: A. Carnelutti, M. Kovačević, S. Planić.

Izložba natječajnih radova za palaču Radničkih ustanova

Osnovna škola u Varšavskoj, 27.–31. srpnja 1932., 32 natječajna rada.

Poznati izlagači: B. Auer i Z. Vrkljan, F. Bahovec i A. Ulrich, Z. i S. Dumengjić, M. Kauzlarić i S. Gomboš, J. Korka, M. Kovačević, Radna grupa Zagreb.

Izložba natječajnih radova za Poljoprivredno-šumarski fakultet

Poljoprivredno-šumarski fakultet, 3.–9. kolovoza 1932., 10 natječajnih radova.

Poznati izlagači: Grupa arhitekata Radnički dol 42 (L. Horvat i S. Planić), M. Kovačević i F. Florschütz, M. Ivačić, Radna grupa Zagreb, Z. Stržić.

Izložba natječajnih radova za parcelaciju i izgradnju posjeda Vinovrh na Vrhovcu

Mjesto održavanja nepoznato, rujan 1932., 14 natječajnih radova.

Poznati sudionici natječaja: G. Kiverov i Jovičić, Z. Požgaj i F. Cota, Z. Stržić.

Izložba natječajnih radova za zgradu Okružnog ureda za osiguranje radnika u Osijeku

Zagrebački zbor, 21.–24. ožujka 1935., 56 natječajnih radova.

Poznati izlagači: B. Auer i Z. Vrkljan, D. Ibler, M. Kauzlarić i S. Gomboš, M. Kovačević.

Izložba natječajnih radova za Državnu obrtnu i Gradsku centralnu stručnu produžnu školu

Osnovna škola u Krajiškoj, 27. prosinca 1935. – 5. siječnja 1936., 18 natječajnih radova.

Poznati izlagači: A. Albini, V. Antolić, F. Bahovec, H. Bauer i M. Haberle, Z. i S. Dumengjić, J. Korka, Đ. Krekić i G. Kiverov, J. i F. Neidhardt, V. Vrbanić i N. Despot, E. Weissmann.

Izložba natječajnih radova za Željezničarsku bolnicu

Čekaonica I. razreda Glavnoga kolodvora, studeni 1938., 27 natječajnih radova, 24 autora.

Poznati izlagači: Z. i S. Dumengjić, D. Galić, S. Kliska, M. Kovačević, T. Tepeš, Z. Vrkljan.

PRILOG 2 (izložbe radova općih međunarodnih natječaja)

Izložba natječajnih radova za Židovsku bolnicu

Zagrebački zbor, 26. ožujka – 6. travnja 1931., 225 natječajnih radova.

Poznati izlagači: V. Antolić, F. Becker, G. Biller i F. Reichel, P. Deutsch i A. Freudenreich, Z. i S. Dumengjić i G. Kiverov, M. Hećimović, L. Horvat, M. Kauzlarić i S. Gomboš, J. Neufeld i S. Ochs, S. Planić, Z. Stržić, H. Thoma, E. Weissmann.

Izložba natječajnih radova za Zakladnu i kliničku bolnicu

Zagrebački zbor, 29. svibnja – 10. lipnja 1931., 80 natječajnih radova.

Poznati izlagači: A. Aalto, F. Čermak i G. Paul, J. Dobrzynska i Z. Loboda, W. Dunkel i H. Lipp, M. Hećimović, S. Planić, B. Schachner, G. Schöler, B. Stein i R. Zorn, Z. Stržić, H. Tietmann i K. Haak, E. Weissmann.

Izložba natječajnih radova za regulatornu osnovu grada Zagreba

Zagrebački zbor, 25. listopada – 22. studenoga 1931., 52 natječajna rada.

Poznati izlagači: M. Arlt, O. Schubert i V. Stiasni; P. Bonatz; R. Haffner i H. Mayer, suradnik A. Oberweiler; E. Kotzer, E. Liedecke i P. Koller, suradnik K. Wehrmeister; C. C. Lörcher, suradnik W. Fabrussi; H. Lübke, E. Reisner i W. Schöne; O. Meffert, suradnici A. Wolf i H. Meffert; A. Moesmann; M. Saume, G. Hafermann i H. Grosser; Z. Stržić i H. Holzbauer, suradnik K. Peteln.

PRILOG 3 (izložbe radova mjesnih natječaja)

Izložba natječajnih radova za gradske ulične paviljone

Nepoznato, listopad 1930., 10 natječajnih radova.

Poznati izlagači: B. Petrović, M. Vidaković, F. Bahovec i M. Haberle, S. Florschütz, M. Grakalić i G. Lisičina, S. Planić i L. Horvat, Pick i Etvöš.

Izložba natječajnih radova za Dom Hrvatskog planinarskog društva

Tehnički fakultet, kolovoz 1934., 33 natječajna rada.

Poznati izlagači: V. Antolić, Z. i S. Dumengjić, J. Korka, G. Kiverov i Đ. Krekić, M. Kovačević, J. Pičman, J. Seissel.

Izložba natječajnih radova za Zagrebački zbor

Zagrebački zbor, 18. – 25. siječnja 1936., 15 natječajnih radova.

Poznati izlagači: V. Antolić, H. Bauer i M. Haberle, M. Kovačević i F. Florschütz, S. Löwy, E. Mikloš, J. i F. Neidhardt, V. Potočnjak, Z. Stržić i suradnici, M. Tomičić i M. Helebrandt.

PRILOG 4 (natječajni nepoznata karaktera)***Izložba natječajnih radova za upravnu zgradu Gradskih poduzeća***

Prostorije Električne centrale, 6. – 12. lipnja 1932., 18 natječajnih radova.

Poznati izlagači: J. Denzler, M. Kauzlarić i S. Gomboš, S. Kliska i K. Ostrogović, F. Cota i Z. Požgaj.

Izložba natječajnih radova za Dom hrvatskih obrtničkih ustanova

Zavod za promicanje obrta u zgradi Obrtnog zbora, 21.–23. ožujka 1937., 21 natječajni rad.

Poznati izlagači: I. Bartolić i Gaj i Sosijević, H. Gottwald, Z. Požgaj.

Izložba natječajnih radova za tipske banovinske škole

Tehnički fakultet, ožujak 1941., 107 natječajnih radova.

Poznati izlagači: V. Antolić, B. Bon, M. Bučić, M. Grakalić, K. Hallar, M. Kauzlarić, M. Kovačević, S. Kottas, H. Vichra, I. Vitić, M. Žerjavić.

PRILOG 5 (Kolektivne izložbe – nacionalni prikazi arhitekture)***Izložba čehoslovačke arhitekture***

Umjetnički paviljon, 17. ožujka – 1. travnja 1928.

Izlagači: B. Adamek, A. Balan, A. Benš, A. Engerl, B. Feuerstein, F. Fiala, J. Franger, B. Fuchs, J. Fuchs, F. L. Gahura, J. Gočar, J. Grossmann, M. Harminc, J. Havliček, V. Hofman, B. Hubschmann, P. Janak, D. Jurković, J. Kalous, F. Kavalir, V. Kerhart, J. Kotera, B. Kozak, J. Krejcar, J. Kroha, L. Kysela, A. Libra, E. Linhart, L. Machon, J. Marek, J. Maratka, J. Merganc, A. Mezera, O. Novotny, T. Petrik, F. Plhon, J. Polivka, J. Riha, J. Rossler, K. Roškot, B. Slama, O. Stary, K. Šilinger, A. Špalek, O. Tyl, F. Vahala, J. Wachsmann, V. Wallenfels, A. Wiesner, J. Zazvorka.

Izložba njemačke suvremene likovne umjetnosti i arhitekture

Umjetnički paviljon, 3. – 31. svibnja 1931.

Izlagači: O. Bartning, P. Behrens, R. Döcker, T. Fischer, W. Gropius, E. May, E. Mendelsohn, L. Mies van der Rohe, B. Paul, H. Poelzig, A. Rading, H. Scharoun, K. Schneider, F. Schumacher, B. Taut, M. Taut, H. Tessenow, M. Wagner.

Izložba Pola vijeka hrvatske umjetnosti

Dom likovnih umjetnosti, 18. prosinca 1938. – 28. veljače 1939.

Izlagači: A. Albini, V. Antolić, V. Bast, M. Baylon, H. Bilinić, B. Bon, J. Budak, F. Cota, J. Denzler, P. Deutsch, H. Ehrlich, I. Fischer, A. Freudenreich, M. Grakalić, S. Gomboš, L. Horvat, L. Kalda, F. Kaliterna, M. Kauzlarić, M. Kovačević, V. Kovačić, R. Lubynski, V. Muršec, J. Neidhardt, Z. Neumann, K. Ostrogović, M. Pilar, J. Pičman i P. Senjanović, S. Planić, S. Podhorski, V. Potočnjak, Z. Požgaj, H. Pšerhof, J. Seissel, D. Sunko, E. Steinmann, E. Šen, V. Šterk, V. Turina, V. Vrbanić, J. Vancaš, I. Zemljak (naveo ga Lj. Babić u *Pečatu*).

Izložba žena umjetnica zemalja Male Antante

Umjetnički paviljon, 13. – 28. veljače 1938.

Izlagači: Z. Dumengjić, K. Grisogono, R. Ilić, D. Jovanović, D. Kojić, M. Krstić, J. Minić, A. Müllerova J. Nacić-Lukaj, M. Petrikova Pavlikova, D. Šantel Kanoni.

PRILOG 6 (Kolektivne izložbe – izložbe strukovnih udruženja)***Graditeljska izložba***

Umjetnički paviljon, 14. – 21. rujna 1930.

Izlagači: članovi Središnjice udruga graditelja Republike Čehoslovačke, Zemaljskog udruženja mađarskih graditelja, Stalne delegacije njemačkih graditelja u Čehoslovačkoj Republici i Udruženja graditelja kraljevine Jugoslavije: S. Aranjoš, A. Battelino, V. Bukšeg, braća Cernelutti, F. Florschütz, S. Florschütz, Freiwald i Bohm, A. Freudenreich i P. Deutsch, H. Gregersen, I. Haberl, F. Hantschel, F. Havlena, H. Kajzar, F. Kavalir, J. Karlovšek, braća Kaučić i Gyiketta, M. Kauzlarić, L. Horvat, Ljubljansko gradbeno društvo, Pollak i Bornstein, S. Planić, A. Rado, M. Szekely, K. Špero, A. Ulrich, M. Zupan.

Izložba Kluba arhitekata Sekcije Zagreb UJIA

Umjetnički paviljon, 20. ožujka – 3. travnja 1932.

Izlagači: B. Auer, F. Bahovec i A. Ulrich, B. Bauer, F. Cota, M. Delenardo, P. Deutsch, H. Ehrlich, V. Faltus, F. Florschütz, Goldstein, S. Gomboš, A. Grgić, M. Haberle, P. Jušić, S. Kliska, J. Korka, M. Kovačević, Đ. Krekić, S. Löwy, I. Meixner, V. Muršec, Z. Neumann, V. Potočnjak, E. Steinmann, Z. Strižić, V. Šterk, M. Vidaković, Z. Vrkljan, I. Zemljak.

Izložba francuske arhitekture

Umjetnički paviljon, 27. rujna – 5. listopada 1934.

Izlagači: P. Abraman, J. Alleman, L. Allix, M. Auburtin, J. Bassompierre, L. Bazin, P. Dom Bellot, A. Bérard, L. Bévière, P. Bigot, L. Boileau, L. Bonnier, A. Caquot, G. Castel, J. Charavel, R. Chaussat, J. Chollet, A. Chomel, G.-M. Debré, J. Demaret, P. De Rutté, A. Dresse, J. Droz, A. Dubreuil, C. Duval, R. H. Expert, M. Favier, E. Freyssinet, T. Garnier, E. Gonse, A. Granet, J. Greber, C. Halley, E. Hébrard, R. Hummel, L. Jaussely, C. Knihgt, A. Laforgue, A. Laprade, L. Le Bel, Le Blanc, F. Le Cœura, M. Hennequet, H. J. Le Mème, A. Le Monnier, A. Marchisio, J. Marrast, J.-B. Mathon, M. Melendes, C. Mewes, J.-C. Moreux, L.-E. Oudin, H. Pacon, P. Paquet, P. Patout, A. Perret, G. H. Pingusson, E. Pontremoli, H. Prost, J. Prouvéa, G. Ragueneau, M.- J. Ravazé, J. Rey, E. Rigolet, M. Roux-Spitz, Ruhlmann, P. De Rutté, P. Sardou, H. Sauvage, Sejourne, C. Siclis, P. Sirvin, M.-L. Sue, P. Tournon, G. Veissière, A. Ventre, G. Vera, P. Verrier.

PRILOG 7 (Kolektivne izložbe – izložbe Udruženja umjetnika »Zemlja«)***Prva izložba***

Salon Ulrich, 5.–15. studenoga 1929.

Izlagač: D. Ibler.

Treća izložba

Umjetnički paviljon, 13.–28. rujna 1931.

Izlagači: L. Horvat, D. Ibler, M. Kauzlarić i S. Gomboš, J. Pičman, S. Planić, Z. Strižić.

Četvrta izložba

Umjetnički paviljon, 4.–27. prosinca 1932.

Izlagači: L. Horvat, D. Ibler, M. Kauzlarić i S. Gomboš, S. Planić, Radna grupa Zagreb (V. Antolić, V. Hećimović, Z. Kavurić, J. Pičman, J. Seissel, B. Teodorović i E. Weissmann).

Peta izložba

Umjetnički paviljon, 15.–30. travnja 1934.

Izlagači: D. Galić, L. Horvat, D. Ibler, M. Kauzlarić i S. Gomboš, S. Planić.

PRILOG 8 (Samostalne izložbe)**Izložba Đorđa Krekića**

Umjetnički paviljon, 20. prosinca 1930. – 5. siječnja 1931.

Izložba projekta za izgradnju Zakladnog zemljišta na Jelačićevom trgu

Salon Ulrich, 31. ožujka – 9. travnja 1932.

Autori: J. Pičman i J. Seissel

Izložba planova za regulaciju Kaptola

Salon Ulrich, 21. siječnja – 1. veljače 1935.

Autori: M. Kovačević i E. Šen.

Izložba arhitekta Jurja Neidhardta

Tehnički fakultet, 1. – 10. siječnja 1937.

Izložba projekata Georga Kiverova, Jovana Korke i Đorđa Krekića

Salon Ulrich, 22. veljače – 4. ožujka 1939.

Bilješke

¹ Člankom nisu obuhvaćene izložbe Odsjeka za regulaciju grada Građevnog odjela Gradskog poglavarstva.

² I. B., Velika naša reprezentativna izložba u Londonu, u: *Novosti*, 6. travnja 1930., 10–11; T. S., O izložbi »Zemlje« u Parizu, u: *Jutarnji list*, 10. ožujka 1931., 9–10; NN, Kakav mora biti stan našeg vremena, u: *Jutarnji list*, 28. lipnja 1931., 8.

³ Od 1928. do 1941. godine održano je 18 izložaba ne računajući izložbe natječajnih radova za gradske ulične paviljone i naselje Vinovrh, za koje nije poznato da li su održane. Izložba paviljona bila je predviđena raspisom, a naselja Vinovrh najavljuvana je u novinama. U taj isti broj uračunane su izložbe užeg natječaja za palaču Radničkih ustanova i pozivnog natječaja za palaču JAZU. – NN, Sedam paviljona gradske općine, u: *Jutarnji list*, 2. srpnja 1930., 6; NN, Završena ocjena natječajnih radova za izgradnju »Vinovrha«, u: *Novosti*, 19. rujna 1932., 3.

⁴ Sudjelovanje na općim natječajima bilo je uvjetovano državljanstvom, a na mjesnima i mjestom boravka. Na jugoslavenskim natječajima sudjelovali su stručnjaci državljani Jugoslavije, a na sveslavenskima državljani slavenskih zemalja. – NN, Pravila za raspisivanje natječaja (utakmica) u oblasti arhitekture i inženjerstva, u: *Tehnički list*, 1–2 (1922.), 6–11, 7.

⁵ Pozivni natječaji odnosili su se uglavnom na privatne poslovno-stambene kuće. Izuzetak je natječaj za stambeni blok JAZU, na koji su bili pozvani A. Freudenreich i P. Deutsch, S. Hribar, L. Kalda i E. Šen. Izložba je održana od 27. 3. do 3. 4. 1930. u dvorani za sjednice palače HAZU. Poseban slučaj bio je natječaj za zgradu Gospodarske sloge, namijenjen isključivo članovima Društva. Na natječaju su sudjelovali V. Antolić, F. Bahovec i Z. Požgaj, a izložba nije bila predviđena raspisom. – NN, Izložba idejnih skica nove palače Jugoslavenske Akademije, u: *Jutarnji list*, 27. ožujka 1930., 4; HAZU, HMA, Osobni arhivski fond D. Iblera: Natječaj za skice za gradnju »Doma Gospodarske Sloge« u Zvonimirovoj Ulici u Zagrebu /raspis natječaja/; NN, Rezultat natječaja za Dom gospodarske sloge, u: *Jutarnji list*, 5. svibnja 1937., 6.

⁶ Natječaj za Sokolski dom bio je jugoslavenski s pravom sudjelovanja za stručnjake Slavene sa stalnim boravištem u Jugoslaviji. Osim natječaja za Sokolski dom i natječaj za palaču Radničkih ustanova bio je dvostupanjski. Izložba je održana početkom veljače 1933. u sobi 111 Gradskog poglavarstva. – NN, Izložba u Ullrichovom salonu, u: *Jutarnji list*, 15. siječnja 1930., 10; NN, Izložba radova, u: *Jutarnji list*, 10. veljače 1931., 7; NN, Izložba osnova za gradnju Sokolskog doma u Zagrebu, u: *Novosti*, 12. kolovoza 1931., 7; NN, Raspis natječaja za idejnu osnovu zgrade Sokolskog doma u Zagrebu, u: *Sokolski glasnik*, 11 (1931.), Ljubljana, 3; NN, Izložba radova za zgradu Radničkih ustanova, u: *Novosti*, 26. srpnja 1932., 4; NN, Izložba osnova za izgradnju Poljoprivrednog fakulteta, u: *Jutarnji list*, 4. kolovoza 1932., 3; NN, Izložba nacrti za Radnički dom, u: *Novosti*, 4. veljače 1933., 7; NN, Rezultat konkursa za zgradu Okružnog ureda u Oseku, u: *Politika*, 19. ožujka 1935., 11; NN, Izložba natječajnih radova za gradnju Državne obrtne škole i gradske centralne stručne produžne škole, u: *Obzor*, 23. prosinca 1935., 4; EN, Izloženi su nacrti za novu Željezničarsku bolnicu, u: *Novosti*, 13. studenoga 1938., 8.

⁷ Međunarodni su natječaji bili rijetki i zbog velikih troškova održavanja. – NN, Izložba radova idejnih skica Židovske bolnice, u: *Jutarnji list*, 25. ožujka 1931., 7; NN, Izložba natječajnih radova novogradnje Zakladne i kliničke bolnice u Zagrebu, u: *Jutarnji list*, 28. svibnja 1931., 10; NN, Otvorenje izložbe natječajnih radova generalne regulatorne osnove. Izložba otvorena do 15. studenoga, u: *Jutarnji list*, 25. listopada 1931., 4; NN, Izložba natječajnih radova za generalnu regulatornu osnovu Zagreba, u: *Novosti*, 21. studenoga 1931., 7.

⁸ Na natječaju za Hrvatski planinarski dom mogli su sudjelovati i svi članovi Društva bez obzira na mjesto boravka. – NN, Gradi se Tomislavov dom na Medvednici, u: *Jutarnji list*, 21. lipnja 1934., 8; NN, Izložba idejnih skica za Tomislavov dom na Sljemenu, u: *Jutarnji list*, 29. kolovoza 1934., 9; NN, Sutra se otvara izložba nacrti novog Zagrebačkog zbora, u: *Jutarnji list*, 17. siječnja 1936., 8.

⁹ Održavanje izložaba bila je obveza raspisivača propisana *Pravilima za raspisivanje natječaja (utakmica) u oblasti arhitekture i inženjer-*

stva. – NN, Pravila za raspisivanje natječaja (utakmica) u oblasti arhitekture i inženjerstva, u: *Tehnički list*, 1–2 (1922.), 6–11, 9.

10

Nepoznat je karakter natječaja za palaču Gradskih poduzeća, Dom hrvatskih obrtničkih ustanova i tipske banovinske škole. – NN, Raspis natječaja za zgradu gradskih poduzeća, u: *Jutarnji list*, 17. veljače 1932., 5; NN, Natječaj za izradu idejnih skica tipova narodnih škola u banovini Hrvatskoj, u: *Narodne novine*, 7. prosinca 1940., 2.

11

Sjedišta raspisivača, SUZOR-a i Odjela za tehničke radove Banovine Hrvatske, nalazila su se u Zagrebu. – bilj. 10 i NN, Natječaj za idejni projekat uredske zgrade za Okružni ured za osiguranje radnika u Osijeku, u: *Građevinski vjesnik*, 12 (1934.), 187.

12

Inozemni arhitekti izlagali su na *Izložbi čehoslovačke arhitekture, Graditeljskoj izložbi, Izložbi njemačke suvremene likovne umjetnosti i arhitekture, Izložbi francuske arhitekture i Izložbi žena umjetnica zemalja Male Antante*. – NN, Izložba čehoslovačke arhitekture, katalog izložbe, Prag / Zagreb, 1928.; NN, Graditeljska izložba, katalog izložbe, Zagreb, 1930.; NN, Nemačka savremena likovna umjetnost i arhitektura, katalog izložbe, Berlin, 1931.; NN, *Exposition d'architecture française*, katalog izložbe, Pariz; *Exposition des Femmes Artistes des États de la Petite Entente*, katalog izložbe, Prag, 1938.

13

Bilj. 12; NN, Svečano otvorenje izložbe njemačke umjetnosti, u: *Novosti*, 4. svibnja 1931., 5; NN, Njemačka umjetnička izložba, u: *Novosti*, 30. svibnja 1931., 7; SLAVKO BATUŠIĆ, Posljednje manifestacije naših arhitekata, u: *Hrvatska revija*, 5 (1932.), 331–334, 331; NN, Otvorenje izložbe francuske arhitekture, u: *Večer*, 27. rujna 1934., 5; NN, Izložba moderne francuske arhitekture, u: *Novosti*, 2. listopada 1934., 6; FR, Svečana akademija u čast umjetnica ženske Male Antante, u: *Novosti*, 18. veljače 1938., 5; NN, Svečano otvorenje *Ambulantne izložbe umjetnica Male Antante*, u: *Jutarnji list*, 14. veljače 1938., 5; NN, Jučer je na svečan način otvorena sjajna izložba hrvatske likovne umjetnosti, u: *Jutarnji list*, 19. prosinca 1938., 3; NN, Izložba *Pola vijeka hrvatske umjetnosti* ostaje otvorena do uključivo utorka 28. o. mj., u: *Novosti*, 26. veljače 1939., 12.

14

Prva, Treća, Četvrta i Peta izložba održane su u Zagrebu, a *Druća* (1931.) i *Šesta* (1935.) u Parizu i Beogradu. – NN, Izložba udruženja umjetnika »Zemlja«, u: *Obzor*, 6. studenoga 1929., 3; NN, Produženje izložbe likovnih umjetnika »Zemlja«, u: *Novosti*, 20. prosinca 1932., 7; J. Z., Povodom pete izložbe grupe »Zemlja«, u: *15 dana*, 8 (1934.), 133–134, 133; IVANKA REBERSKI, Dokumentacija, kronologija, bibliografija, biografije, u: *Kritička retrospektiva »Zemlja«*, Zagreb, 1971., 187–222, 193–201.

15

NN, *Nemačka savremena likovna umjetnost i arhitektura*, katalog izložbe, Berlin, 1931.; NN, *Exposition d'architecture française*, katalog izložbe, Pariz; *Exposition des Femmes Artistes des États de la Petite Entente*, katalog izložbe, Prag, 1938.; *Pola vijeka hrvatske umjetnosti*, katalog izložbe, (ur.) TOMISLAV KRIZMAN, IVO ŠREPEL I DRAGUTIN TADIJANOVIĆ, Zagreb, 1938.

16

LEA UKRAINČIK, *Umjetnički paviljon 1898.–1998.*, Zagreb, 2000., 117; JOSIP PIČMAN – JOSIP SEISSEL, *Izložba projekta za izgradnju Zakladnog zemljišta na Jelačićevom trgu*, katalog izložbe, Zagreb, 1932.; NN, Otvorenje izložbe planova za regulaciju Kaptola, u: *Novosti*, 20. siječnja 1935., 12; NN, Izložbe. Arhitektonska izložba, u: *Novosti*, 2. siječnja 1937., 8; NN, Izložbe. Arhitektonska izložba produžena,

u: *Novosti*, 8. siječnja 1937., 17; MK, Arhitekti Korka, Kiverov i Krekić izlažu svoje radove, u: *Novosti*, 24. veljače 1939., 11.

17

U Paviljonu su održane *Treća, Četvrta i Peta izložba »Zemlje«*, *Izložba čehoslovačke arhitekture, Izložba suvremene njemačke umjetnosti i arhitekture i Izložba žena umjetnica zemalja Male Antante*. *Prva izložba »Zemlje«* održana je u Salonu Ulrich. Jedina iznimka bila je izložba *Pola vijeka hrvatske umjetnosti* održana u novootvorenom Domu likovne umjetnosti. – EN, Svečana posveta Doma likovne umjetnosti kralja Petra I. Oslobođioca obaviti će se 1. decembra za 20 obljetnicu ujedinjenja, u: *Novosti*, 25. studenoga 1938., 6; LEA UKRAINČIK (bilj. 16), 116–121; IVANKA REBERSKI (bilj. 14), 189–222, 193.

18

Raritet međuraća bila je samostalna izložba Đorđa Krekića, prva i jedina samostalna izložba održana u Umjetničkom paviljonu. Nakon Đ. Krekića u Umjetničkom paviljonu samostalno je izlagao I. Vitić krajem 1965. i početkom 1966. – LEA UKRAINČIK (bilj. 16), 116–117, 119 i 137.

19

Prilozi 1, 2, 3, 4, 7 i 8 – vidi bilj. 6, 7, 8, 10 i 16; NN, Problem regulacije Kaptola, u: *Jutarnji list*, 23. siječnja 1935., 12; NN, Rezultat konkursa za zgradu Okružnog ureda u Oseku, u: *Politika*, 19. ožujka 1935., 11.

20

Prilozi 1 i 4 – vidi bilj. 6; NN, Gradnja upravne zgrade Gradskih poduzeća, u: *Novosti*, 5. lipnja 1932., 5–6; NN, Ovog proljeća započet će se gradnjom velikog Doma hrvatskih obrtničkih ustanova, u: *Jutarnji list*, 18. ožujka 1937., 8; NN, Klub arhitekata zabrani svojim članovima da učestvuju u natječaju za gradnju zanatskih ustanova u Zagrebu, u: *Novosti*, 19. veljače 1937., 5.

21

Rekonstrukcija je realizirana 1927.–1928. – NN, Novi izgled Jelačićevog trga, u: *Novosti*, 13. listopada, 1928., 7; ALEKSANDER LASLO, Zagrebačka arhitektura 30-ih. Vodič, u: *Arhitektura*, 200–203 (1987.), 97–112, 98 i 101.

22

Izložba je organizirana u suradnji s čehoslovačkim arhitektima. Članovi izložbenog odbora u Zagrebu bili su J. Stipetić, P. Jušić, S. Hribar i P. Deutsch. – NN, Izložba čehoslovačke arhitekture, katalog izložbe, Prag – Zagreb, 1928., 3.

23

Sudjelovalo je 50 arhitekata iz Bratislave, Brna i Praga. Kuća »Olympic« realizirana 1923.–1926. ujedno je prva funkcionalistička gradnja u središtu Praga. – NN, Izložba čehoslovačke arhitekture, katalog izložbe, Prag – Zagreb, 1928., 5–12; PAVAO JUŠIĆ, Pregled savremene čehoslovačke arhitekture, u: *Tehnički list*, 6 (1928.), 90–92, 90; *Prague 20th Century Architecture*, (ur.) MICHAL KOHOUT, VLADIMIR ŠLAPETA i STEPHAN TEMPL, Prag, 1999., 29–30.

24

Autor se nadao da će izložba mnogima »koji ne poznaju savremena nastojanja modernih arhitekata, otvoriti oči« i »da će im sada biti jasni neki noviji projekti naših arhitekata«. – PAVAO JUŠIĆ, Pregled savremene čehoslovačke arhitekture, u: *Tehnički list*, 6 (1928.), 90–92; MARKO VIDAČKOVIĆ, Izložba savremene arhitekture čsl. arhitekata u Zagrebu, u: NN, Izložba čehoslovačke arhitekture, katalog izložbe, Prag – Zagreb, 1–10; NN, Izložba češkoslovačke arhitekture, u: *Novosti*, 22. ožujka 1928., 8.

25

V. Heinzl je bio i pokrovitelj izložbe. – PAVAO JUŠIĆ, Otvorenje izložbe savremene čehoslovačke arhitekture, u: *Tehnički list*, 6 (1928.), 95.

26

Na praškim tehničkim školama i akademiji diplomirali su od 1913. do 1928. P. Jušić, M. Vidaković, I. Zemljak, V. Šterk, Z. Kavurić i V. Muršec. – ROBERT PLEJIĆ, Utjecaj praške škole na arhitekturu moderne u Splitu. Doktorska disertacija, Zagreb, 2003., 65–67 i 79–80.

27

Ibler je izložio projekte nastale u razdoblju od 1926. do 1929. – IVANKA REBERSKI (bilj. 14), 187–222, 193.

28

Na izlaganje su se osvrnuli S. Batušić i Lj. Babić, koji je ocijenio da se Ibler »izživljava u formulacijama moderne arhitekture« i da njegovo »ukusno i vješto primjenjivanje odaje veliku spretnost«. – LJ. B., Izložba grupe »Zemlja«, u: *Obzor*, 13. studenoga 1929., 2–3, 3; SLAVKO BATUŠIĆ, Izložba udruženja umjetnika »Zemlja«, u: *Hrvatska revija*, 12 (1929.), 720–723.

29

Članovi žirija bili su i gradonačelnik S. Srkulj i A. Pisarčić. – NN, Raspis natječaja za Zakladni blok, Trg bana Jelačića, Zagreb, u: *Narodne novine*, 9. studenoga 1929., 2.

30

NN, Osnova arhitekta Sunka. Dvadesetipet osnova Jelačićevog trga i nijedno rješenje, u: *Jutarnji list*, 11. siječnja 1930., 8.

31

ALEKSANDAR FREUDENREICH, O problemima Jelačićevog trga. Poslije regulacionog natječaja, u: *Jutarnji list*, 14. siječnja 1930., 8–9; JOSIP PIČMAN, Regulacija Jelačićevog trga i parcelacija zemljišta Zakladne bolnice. Odgovor na suvišan glas »stručnjaka«, u: *Jutarnji list*, 22. siječnja 1930., 8–9.

32

Gotovo istodobno s objavom rezultata za Zakladni blok A. Freudenreich je zajedno s P. Deutschom predložio monumentalnu palaču neoklasicističke inspiracije na natječaju za stambeni blok JAZU. Realizacija je, međutim, povjerena E. Šenu. – NN, Izložba idejnih skica nove palače Jugoslavenske Akademije, u: *Jutarnji list*, 27. ožujka 1930., 4; NN, Paviljoni na našim trgovima, u: *Jutarnji list*, 19. listopada 1930., 9.

33

Drastičan primjer podržavanja neostilske arhitekture bio je natječajni projekt Umjetničkog paviljona V. Eberta iz 1931. atribuiran na temelju projekata objavljenih u *Hrvatskoj metropoli*. Nagrade su, međutim, i tom prigodom pripale suvremenim projektima A. Albinija i J. Pičmana, J. Denzlera, L. Horvata, M. Kauzlarića i M. Vidakovića. – NN, Iz Ebertove arhitektonske izložbe, u: *Hrvatska metropola*, 29 (1926.), Zagreb, 343; NN, Oficirski dom u Zagrebu u perspektivi, u: *Hrvatska metropola*, 6 (1927.), Zagreb, 70; NN, Umjetnički dom u Zagrebu. Sutra se otvara izložba osnova ..., u: *Jutarnji list*, 8. veljače 1931., 8.

34

Izložba je bila popratni događaj međunarodnoga kongresa graditelja. – NN, *Graditeljska izložba*, katalog izložbe, Zagreb, 1930., 26–28.

35

STJEPAN PLANIĆ, Uvod, u: *Graditeljska izložba*, katalog izložbe, Zagreb, 1930., 5–6, 5.

36

Bilj. 34, 29; ALEKSANDAR FREUDENREICH, Bez naslova, u: *Graditeljska izložba*, katalog izložbe, Zagreb, 1930., 23.

37

BRANKO MAKSIMOVIĆ, Izložba savremene jugoslavenske arhitekture, u: *Politika*, 26. veljače 1931., 6, bilj. 27, 195.

38

Primjereno je bio popraćen i Stržižićev uspjeh na međunarodnom natječaju za kazalište u Harkovu. – NN, Senzacionalan uspjeh zagrebačkog arhitekta, u: *Jutarnji list*, 1. svibnja 1931., 5.

39

Visoke plasmane ostvarili su H. Bauer i M. Haberle, Đ. Krekić, J. Korka i G. Kiverov, B. Bon i M. Grakalić, M. Kovačević, V. Turina i H. Gottwald. – MATE BAYLON, Javni arhitektonski natječaji u Beogradu između dva rata, u: *Čovjek i prostor*, 266 (1975.), 10–13 i 34.

40

Izložba u organizaciji Deutschen Kunstgesellschaft E.V. iz Berlina održana je u travnju 1931. u Beogradu. – NN, *Nemačka savremena likovna umjetnost i arhitektura*, katalog izložbe, Berlin, 1931., 4–7.

41

Bilj. 40, 119–153.

42

Prateća predavanja održali su prof. dr. Sievers iz Berlina, P. Knoll i Lj. Babić. – NN, Savremena njemačka arhitektura, u: *Jutarnji list*, 31. svibnja 1931., 4–5; NN, Predavanje o modernoj njemačkoj arhitekturi u zagrebačkom radiu, u: *Novosti*, 5. svibnja 1931., 20.

43

ESPE, Arhitektura na izložbi »Zemlje«. Otvorenje 13. ovog mjeseca u Umjetničkom paviljonu u 11 sati, u: *Novosti*, 13. rujna 1931., 27.

44

L. Horvat, M. Kauzlarić i S. Planić, graditelji s višegodišnjom praksom, prva su generacija Škole za arhitekturu Akademije likovnih umjetnosti (ALU) D. Iblera. Na svim sljedećim izložbama »Zemlje« Kauzlarić je izlagao s S. Gombošem. (bilj. 27, 195–203)

45

NN, Izložba »Zemlje«, u: *Jutarnji list*, 20. rujna 1931., 8.

46

Izložba je bila važan društveni i strukovni događaj. Otvorenju su prisustvovali Uprava Sekcije Zagreb UJIA, predstavnici Inženjerske komore, šef Tehničkog odjela Banske uprave, šef općinskog Građevinskog odsjeka i senator. – NN, Izložba arhitekata u Umjetničkom paviljonu, u: *Jutarnji list*, 21. ožujka 1932., 5.

47

Djelovanje arhitekata i upute kome se investitori trebaju obratiti ako žele graditi predstavljene su plakatom i fotografijama. Radovi arhitekata izloženi su abecednim redoslijedom. – TAMARA BJAŽIĆ KLARIN, Radna grupa Zagreb – osnutak i javno djelovanje na hrvatskoj kulturnoj sceni, u: *Prostor*, 13 (2005.), 41–54, 45–46.

48

Propagandistički i komercijalni karakter izložbe, tj. izostanak jedinstvene koncepcije i ideologije, bio je povod za apstinenciju članova Radne grupe Zagreb. (bilj. 47)

49

JOSIP DRAGANIĆ, Arhitektonska izložba u Umjetničkom paviljonu. Intelektualni radovi oko 30 zagrebačkih arhitekata, u: *Novosti*, 30. ožujka 1932., 8; FRANO BROZOVIĆ, Izložba kluba arhitekata, u: *Jutarnji list*, 3. travnja 1932., 20.

50

NN, *Izložba udruženja umjetnika Zemlja*, katalog izložbe, Zagreb, 1928, 1.

51

Na izložbama su sudjelovali članovi udruženja L. Horvat, D. Ibler, M. Kauzlarić i S. Planić i gosti S. Gomboš, Radna grupa Zagreb i D. Galić. (bilj. 27, 197–200)

- 52
Bilj. 51.
- 53
Niz planiranih radničkih naselja W. Gropiusa, E. Maya, H. Scharrouna, B. Tauta u Berlinu, Dessauu i Frankfurtu predstavljen je na izložbi njemačke arhitekture. Osim toga 1932. održan je i natječaj za stambeno naselje Vinovrh (bilj. 40, 125–131, 143, 145–147).
- 54
Planiran je kompleks s velikom, malom i kino dvoranom, bazenom, kavanom, trgovinama, uredima, stanovima itd., koji bi nakon 25 godina prešao u vlasništvo grada. Uostalom, javnost se zalagala da Općina na mjestu bloka izgradi Gradsku vijećnicu što nije bilo ostvarivo zbog velikih zaduženja. – NN, Izložba projekta za izgradnju Zakladnog zemljišta na Jelačićevom trgu, katalog izložbe, Zagreb, 1932.; ENES, Kako da se izgradi zemljište Zakladne bolnice? Razgovor sa g. Dušanom Plavšićem povodom izložbe Pičman-Seisslovog projekta za izgradnju bivše Zakladne bolnice, u: *Novosti*, 7. travnja 1932., 7.
- 55
ENES (bilj. 54), 7.
- 56
NN, Gradilište Zakladne bolnice na Jelačićevom trgu rasprodat će se prema parcelacionoj osnovi, u: *Novosti*, 6. siječnja 1932., 5; NN, Prodana prva parcela Zakladnog bloka, u: *Jutarnji list*, 24. ožujka 1932., 7.
- 57
Riječ je o natječajima za palače Radničkih ustanova i Gradskih poduzeća, Poljoprivredno-šumarski fakultet, Dom HPD-a, zgradu OUZOR-a u Osijeku, Državnu obrtnu i Gradsku stručnu školu, Zagrebački zbor, Dom hrvatskih obrtnika, Željezničarsku bolnicu i tipske banovinske pučke škole.
- 58
NN, Izložba nacрта za Radnički dom, u: *Novosti*, 4. veljače 1933., 7.
- 59
U raspravi su sudjelovali I. Zemljak, S. Korenić i I. Quiqueran. – IVAN ZEMLJAK, Izložba gg. arh. Šena i arh. Kovačevića, u: *Jutarnji list*, 27. siječnja 1935., 9; S. KORENIĆ, Najteži problem Zagreba. Regulacija Kaptola, u: *Jutarnji list*, 1. veljače 1935., 8–9; I. QUIQUERAN, Sačuvajmo Kaptol, u: *Jutarnji list*, 24. veljače 1935., 18.
- 60
Po dolasku iz Pariza 1935. Neidhardt sudjeluje na nizu natječaja, na kojima su njegovi projekti uglavnom otkupljeni.
- 61
JELICA KAPETANOVIĆ, Juraj Najdhart, Sarajevo, 1990., 76–77; DUŠAN GRABRIJAN, Osvrt na arhitektonsku izložbu arh. J. Neidhardta, u: *Građevinski vjesnik*, 1 (1937.), 1–10; MILAN SEVER, Izložba arhitekta Jurja Neidhardta. Moderna arhitektura i urbanizam, u: *Novosti*, 6. siječnja 1937., 14.
- 62
STJEPAN PLANIĆ, 50 godina arhitekture u Hrvatskoj, *Književnik*, 2 (1939.), 49–64, 63.
- 63
Pokrovitelj izložbe u organizaciji Francuskog instituta i Društva prijatelja Francuske bila je Association française d'expansion et d'échanges artistiques. – NN, Otvorena je izložba francuske arhitekture, u: *Novosti*, 28. rujna 1934., 5.
- 64
Izložba Društva (Société des Architectes diplômés par le Gouvernement) obišla je glavne europske gradove. – NN, Izložba moderne francuske arhitekture, u: *Novosti*, 2. listopada 1934., 6 i LOUIS HAUTE COURT, Préface, u: NN, *Exposition d'architecture française*, katalog izložbe, Pariz, 5–6, 5; NN, Izložba moderne francuske arhitekture, u: *Jutarnji list*, 23. rujna 1934., 9.
- 65
Između oko 200 radova bile su realizacije T. Garniera, A. Perreta i E. Freyssineta. – NN, Izložba moderne francuske arhitekture, u: *Jutarnji list*, 23. rujna 1934., 9; NN, *Exposition d'architecture française*, katalog izložbe, Pariz.
- 66
U postavu su sudjelovali Društvo »Strossmayer«, ALU, Tehnički fakultet, Sekcija Zagreb UJIA i članovi »Zemlje«, koji su održali i prateća predavanja. – NN, Otvorena je izložba francuske arhitekture, u: *Novosti*, 28. rujna 1934., 5; STJEPAN PLANIĆ, Izložba moderne francuske arhitekture u Zagrebu, u: *Građevinski vjesnik*, 10 (1934.), 147–148; ALFRED ALBINI, Francuska arhitektura, u: *Hrvatska revija*, 11 (1934.), 600–602.
- 67
Exposition des Femmes Artistes des États de la Petite Entente, katalog izložbe, Prag, 1938., 39–40, 54.
- 68
Izložba je gostovala u Beogradu, Ljubljani, Bukureštu, Cluju, Cernatuzi, Pragu, Brnu i Bratislavi.
- 69
VESNA MANDIĆ, Diplomirani na Arhitektonskom fakultetu (1923.–2000.), u: Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, 1919./1920.–1999./2000. Osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj, Zagreb, 2000., 313–328, 313–314.
- 70
Zgrada je posvećena 1. 12. 1938. – EN, Svečana posveta Doma likovne umjetnosti kralja Petra I. Oslobođioca obavit će se 1. decembra za 20 obljetnicu ujedinjenja, u: *Novosti*, 25. studenoga 1938., 6.
- 71
Izložbu su bojkotirali i G. Bohutinsky, K. Filipović, F. Florschütz, D. Galić, H. Gottwald, V. Hečimović, V. Kauzlarić, J. Korka, G. Kiverov, Đ. Krekić, Kavurić, S. Kliska, Z. Požgaj, I. Velikonja i H. Vichra. – LJUBO BABIĆ, Pola vijeka hrvatske umjetnosti, u: *Pečat*, 1–2 (1939.), 50–62, 54; *Pola vijeka hrvatske umjetnosti*, katalog izložbe, (ur.) T. KRIZMAN, I. ŠREPEL I D. TADIJANOVIĆ, Zagreb, 1938., bez numeracije stranica.
- 72
Arhitektura je bila izložena u hodniku prizemlja. – MK, »Pola vijeka hrvatske umjetnosti«. Radovi kipara i arhitekata. Od 16. do 28. januara vrijede povlastice na željeznici, u: *Novosti*, 13. siječnja 1939., 11.
- 73
ANTE MARIĆ, Povodom izložbe »Pola veka hrvatske umjetnosti« u Zagrebu, u: *Vidici*, 5 (1939.), Beograd, 143–144.
- 74
NN, Uspjeh sinočnje vježbe u zamračivanju grada, u: *Novosti*, 10. rujna 1938., 20; NN, U Zagrebu su potrebni kompleksi od nekoliko stotina malih vrtova, u: *Novosti*, 13. kolovoza 1938., 5.

Summary

Tamara Bjažić Klarin

International Style: Exhibitions in Zagreb between the Two World Wars (1928–1941)

The assertion of international style in Zagreb began in the late 1920s. The initial delay was soon compensated by the new generation of architects, but among the older ones there were some who were equally ready to accept the new principles and concepts. Since completions of such projects were extremely rare, the breakthrough of modern architecture was largely achieved through the exhibitions of designs in the categories of architecture and urban planning. In the period between 1928 and 1941, five solo exhibitions, eleven collective ones, and eighteen mandatory exhibitions of competition designs took place in Zagreb. The public showed particular interest for the exhibitions of designs from international competitions and for exhibitions of art and architecture.

The series of exhibitions presenting the architecture of international style was launched in 1928 with the large retrospective »Exhibition of Czechoslovakian Architecture«, which took place six months before the new architecture was first applied in Zagreb on Peter Behrens's reconstruction of the façade of the Stern house. The first public confrontation of Zagreb with modernist tendencies was arranged by the Zagreb section of Yugoslav Associations of Civic Engineers and Architects, which promoted Czechoslovakian architecture as a model of successful development. To be sure, the exhibition included all stylistic phases, including the recent functionalist buildings such as the Prague trade houses of »Olympis« by Jaromir Krejcar and »Lindt« by Ludvik Kyselá. However, the public and press of Zagreb were hostile to the new idea of architecture. The exhibition was dismissed without a comment and the first presentation of Croatian architects in the spirit of international style, namely that of Drago Ibler at the First Exhibition of »Zemlja«, was almost completely ignored. The fact that the public was unwilling to accept the »novelties of Berlin« was even more evident early in 1930, on the occasion of the publication of competition results and the accompanying exhibition of competition designs for the Foundation Bloc, a solution for the main city square. Among the awarded authors, the most prominent were precisely the pioneers of modern architecture – Drago Ibler, Milovan Kovačević, Josip Pičman, Stjepan Planić, and Zdenko Strižić – the Poelyig-s, Czech and also Croatian students. The designs were severely criticised and the whole case provoked a public polemic on contemporary architecture, which was defended both by competitors and by the members of the jury.

The process could no longer be halted. In 1930 and 1931, a number of exhibitions took place that confirmed the omnipresence of modern thoughts on architecture and urbanism – the international »Building Exhibition«, the exhibitions of Yugoslav and international competition designs, as well as that of modern German art and architecture and the Third Exhibition of »Zemlja«. The neo-Classicist approach was reduced to mere traces and soon disappeared entirely from the architectural scene.

Apart from the increasing number of completed projects, the key moments in achieving the general acceptance of in-

ternational style were the international competitions for the Jewish Hospital, the Foundation and Clinical Hospital, and for the master plan of Zagreb, where young local architects proved their quality by scoring highly. Exhibitions of international competition designs, as well as the exhibition of modern German architecture featuring W. Gropius, E. May, E. Mendelsohn, L. Mies van der Rohe, B. Taut, and others, made it possible to evaluate modern Croatian architecture in the European context. International style had become a national treasure and a matter of national pride, especially when it came to the many awards won by Zagreb architects at Belgrade competitions.

In 1932, the integrity of modern architecture was no longer questioned, but the architects had to face another problem: a considerable decline of building industry. For this reason, the exhibition of the Zagreb section of Yugoslav Associations of Civic Engineers and Architects, the first and only exhibition organized by that professional association, had the task of attracting potential investors. Another acute problem of interwar architecture was the disproportion between its ambitions and possibilities. The family house and the rental building dominated among the designs, while most public buildings were entrusted to technical and architectural studios on the level of state or county. Thus, the engagement with social issues and with medical, educational, and other public buildings remained on the level of design and architects were publicly reproached for the lack of projects concerning workers' housing.

After 1933, exhibitions were rather rare and most of them were the exhibitions of competition designs where awards were regularly won by the new generation of architects. There was a brief revival of enthusiasm connected to the exhibition of designs for the master plan of Kaptol by Milovan Kovačević and Edo Šen, as well as the solo exhibition of Juraj Neidhardt, who was working together with P. Behrens and Le Corbusier. Large collective exhibitions took place in 1934, 1938, and early in 1939: the travelling »Exhibition of French Architecture«, or rather the Graduate Architects Association, the »Exhibition of Women Artists from the Little Entente«, and that on »Half a Century of Croatian Art«, which was intended to show the evolution of Croatian art and architecture in the period from 1888–1938. The »Exhibition of French Architecture« offered an insight into the actual situation, but omitted important authors such as Le Corbusier and André Lurçat. The »Exhibition of Women Artists from the Little Entente« featured only eleven Yugoslav and Czechoslovakian architects with a very small number of designs, while that on »Half a Century of Croatian Art« resulted in a boycott of the majority of Zagreb architects, painters, and sculptors because of the uncritical approach of its organizers. The golden times of the architecture of international styles were at the close. The increasingly complex political situation, both in Yugoslavia and abroad, once again pushed architecture to the margins of social processes.

Keywords: architecture, urbanism, 20th century, Zagreb, international style, exhibition of competition designs